

RODIČIA V PREVENCII RIZIKOVÉHO SPRÁVANIA SA DOSPIEVAJÚCICH

Mária Bačíková, Anna Janovská, & Oľga Orosová

Abstrakt

V období ranej adolescencie patria rodičia a ich správanie k významným faktorom, ktoré môžu napomôcť predchádzaniu rizikovému správaniu dospievajúcich. K najčastejším formám rizikového správania v tomto období patrí fajčenie a konzumácia alkoholu. Prvým cieľom štúdie je sledovať rozdiely v percepcii s rizikovým správaním súvisiacich faktorov medzi adolescentmi a ich matkami/otcami. Druhým cieľom je sledovať vzťah medzi premennými súvisiacimi so správaním rodičov (percipované adolescentom) a fajčením a užívaním alkoholu u dospievajúcich. Výskumnú vzorku tvorilo 580 dospievajúcich (priemerný vek 12,51; SD = 0,59; 51,1 % dievčat), 217 matiek a 150 otcov. Vo všetkých sledovaných premenných, s výnimkou trávenia spoločného času, boli identifikované významné rozdiely medzi percepciou dospievajúcich a rodičov. Výsledky logistickej regresie ukazujú, že najvýznamnejším faktorom súvisiacim s pravdepodobnosťou fajčenia a pitia alkoholu je percipované schvaľovanie takéhoto správania zo strany rodičov. Zdá sa, že bez ohľadu na to, akým spôsobom sa rodičia snažia ovplyvňovať rizikové správanie dospievajúcich, najdôležitejšie je zabezpečiť, aby adolescenti skutočne vnímali postoj rodičov voči alkoholu/cigaretám ako nesúhlasný. Získané výsledky by mohli byť aplikovateľné aj pre učiteľov a iných významných dospelých, ktorí sú v pravidelnom kontakte s dospievajúcimi.

Kľúčové slová: percepcia rizikového správania, diskrepancie rodičia-adolescenti, fajčenie, konzumácia alkoholu, prevencia

PARENTS IN PREVENTION OF RISK BEHAVIOUR OF ADOLESCENTS

Abstract

During the early adolescence period the parental behaviour belongs to one of the most important factors that may help to avoid adolescent risk behaviour. Among the most prevalent forms of risk behaviour in early adolescence are smoking and alcohol consumption. The first aim of this study is to explore discrepancies between parental and adolescent perceptions of several factors related to risk behaviour. The second aim of the study is to explore relationship between parental behaviour (as perceived by adolescents) and adolescents smoking and alcohol consumption. Research sample consisted of 580 adolescents (mean age 12.51, SD=0.59; 51.1% girls), 217 mothers and 150 fathers. In all studied all variables but spending free time, showed, significant differences between the perception of adolescents and their mothers /fathers were found with an exception of parental companionship. Results of logistic regression show that the most important factor that is associated with probability of smoking and drinking in early adolescence is perceived parental approval of such behaviour. It seems to be, that regardless of the way how parents try to prevent adolescents risk behaviour, the most important is to show clear and consistent disapproval of such behaviour. Our results may be applied also for teachers and significant others that are in contact with adolescents.

Keywords: risk behaviour perception, discrepancies in parent-adolescent dyad, smoking, alcohol consumption, prevention

Došlo: 10. 7. 2019

Schváleno: 14. 11. 2019

Úvod

Adolescencia je obdobím, v ktorom významná časť dospelujúcich experimentuje s alkoholom a cigaretami, prípadne nelegálnymi drogami. Ak sú rôzne preventívne stratégie uplatňované na začiatku tohto obdobia, ich efektívnosť môže byť pomerne vysoká (Koning et al., 2009). Rodičia na začiatku dospievania hrajú významnú úlohu v prevencii rizikového správania. Zabezpečiť, aby sa ich dospievajúce deti tomuto rizikovému správaniu vyhli, oddialili jeho nástup, prípadne aby dôsledky takéhoto správania boli pre ich nasledujúci život čo najmenšie, patrí k základným výchovným cieľom. Existujú viaceré spôsoby, ktorými sa rodičia môžu pokúsiť dosiahnuť tieto výchovné ciele. V predkladanom príspevku sa zameriame na niekoľko najvýznamnejších z nich, menovite: monitoring správania dospievajúceho a stanovovanie pravidiel ohľadom správania; komunikácia rodičov s dospievajúcimi špecificky zameraná na dôsledky rizikového správania; poskytovaná opora a čas spolu trávený; vlastný príklad rodičov a postoj, ktorý rodičia voči prípadnému rizikovému správaniu dospievajúceho zaujmú. Zároveň budeme sledovať rozdiely v percepcii týchto premenných ako i rizikového správania dospievajúcich a rodičov medzi adolescentmi a ich rodičmi.

Jedným z efektívnych spôsobov, ktoré môžu rodičia v rámci prevencie uplatniť, sa javí monitoring dospievajúceho. Monitoring je charakterizovaný aktívnym správaním rodiča zameraným na sledovanie aktivít dospievajúceho, ktoré sa deje mimo priameho kontaktu s rodičom. Monitoring môže prebiehať prostredníctvom stanovovania pravidiel ohľadom správania sa, aktívnym kladením otázok a vyjadrovaním záujmu, ako i systematickou kontrolou dospievajúcich, ich priateľov a toho, ako a s kým trávia čas mimo domova (Dishion, & McMahan, 1998). Mnohé štúdie konzistentne ukazujú, že takto realizovaný monitoring súvisí s nižšou mierou rizikového a problémového správania. Špecificky sa ukazuje, že monitoring znižuje pravdepodobnosť začiatku fajčenia u dospievajúcich (Wellman et al., 2016) a zároveň súvisí s nižšou pravdepodobnosťou užívania alkoholu (Bacikova-Sleskova, 2009; Abar et al., 2014).

Druhým z možných spôsobov prevencie rizikového správania je kontrola zameraná špecificky na rizikové správanie. Táto kontrola spočíva zvyčajne v stanovovaní konkrétnych, vývinovo primeraných pravidiel ohľadom fajčenia a užívania alkoholu, ako i v komunikácií o možných rizikách takéhoto správania a negatívnych dôsledkoch, ktoré so sebou prináša. Rodičmi stanovené striktné pravidlá ohľadom rizikového správania súvisí s nižšou pravdepodobnosťou užívania alkoholu dospievajúcimi a neskorším nástupom experimentovania s alkoholom (Janssen et al., 2014; van der Vorst et al., 2006) a s nižšou pravdepodobnosťou fajčenia (Hiemstra et al., 2017). Podobne i na alkohol zameraná komunikácia súvisí s nižšou mierou nárazového pitia alkoholu a s alkoholom spojených problémov (Spijkerman, van den Eijnden & Huiberts, 2008). Súvislosť s fajčením sa zdá byť rozdielna. Hiemstra a kol. (2017) realizovali systematickú analýzu štúdií sledujúcich efekt na fajčenie zameranej komunikácie a ich výsledky naznačujú, že pre prevenciu začiatku fajčenia je dôležitejšia kvalita komunikácie než jej frekvencia. Kvalitnou komunikáciou sa rozumie konštruktívne informovanie o rizikách spojených s takýmto správaním, spôsob, ktorý rešpektuje dieťa a jeho postoje. Nekvalitnou komunikáciou je napr. vyhrážanie sa („Ak ťa uvidím fajčiť, vyhodím ťa z domu!“), strašenie alebo znevažovanie dieťaťa.

Ďalšou z významných preventívnych stratégií zo strany rodičov je vlastný príklad. Na základe teórie sociálneho učenia (Bandura, & Walters, 1977) je rodičovské správanie modelom, ktorý dospievajúci pozoruje a napodobňuje. Vo všeobecnosti, ako fajčenie, tak užívanie alkoholu rodičmi úzko súvisí s fajčením a užívaním alkoholu dospievajúcich (Kandel, Griesler, & Hu, 2015; Latendresse et al., 2008; Mak, Ho, & Day, 2012; Mays et al., 2014). Zároveň však môže byť rizikové správanie rodiča spojené so správaním dieťaťa aj prostredníctvom viacerých mediujúcich premenných. Príkladom môžu byť odlišnosti v tom, do akej miery rodičia, ako fajčiari, tak aj nefajčiari stanovujú pravidlá a kontrolujú dospievajúcich. Rodičia, ktorí fajčia, zvyčajne kontrolujú menej dôsledne, ich stratégie sú menej konzistentné a zároveň menej efektívne pre prevenciu fajčenia dospievajúcich (Engels et al., 2004; Engels, & Bot, 2006; den Exter Blokland et al., 2007).

S vlastným príkladom súvisí i postoj, ktorý rodičia voči prípadnému rizikovému správaniu dospievajúceho zaujmú. Viaceré predchádzajúce štúdie potvrdili súvis medzi percipovaným nesúhlasom rodičov s fajčením či užívaním alkoholu a nižším výskytom takéhoto správania u dospievajúcich (Kong et al., 2012; Mrug, & McCay, 2013; Nash, McQueen, & Bray, 2005; Sargent, & Dalton, 2001; Wood et al., 2004).

Nevyhnutnou podmienkou optimálneho vývinu dospievajúceho a teda i jeho vyhýbania sa rizikovému správaniu, je pozitívny vzťah medzi adolescentom a rodičom. Poskytovaná emocionálna opora zo strany rodičov, vrelosť či spoločne strávený čas priamo súvisia s nižším výskytom fajčenia či užívania alkoholu (Brown, & Rinelli, 2010; den Exter Blokland et al., 2006; Ryan, Jorm, & Lubman, 2010). Najmä v období na začiatku dospievania, kedy vplyv rovesníkov na správanie adolescenta významne rastie (Lam, McHale, & Crouter, 2014), je kvalitný vzťah medzi dospievajúcim a rodičom dôležitým predpokladom pre oddialenie prvého experimentovania s návykovými látkami.

Dospievajúci a rodičia zvyčajne nepercipujú situáciu v rodine rovnako. Mnohé výskumné zistenia ukazujú, že v rodinách existujú významné diskrepancie v percipovaní rôznych rodinných procesov, napr. opora, monitoring, konflikt (Bačíková, 2019; De los Reyes et al., 2010; Korelitz, & Garber 2016), medzi jednotlivými členmi rodiny, najmä potom medzi dieťaťom a rodičom. Rozdielna percipcia sa však netýka len ich vzájomného vzťahu, ale i iných faktorov. Rodičia napr. podhodnocujú mieru prežívaného šťastia svojich adolescentných detí (López-Pérez, & Wilson, 2015), podhodnocujú ich skúsenosti s návykovými látkami (Yang et al., 2006) či celkové emocionálne a behaviorálne problémy adolescentov (Van Roy et al., 2010).

Ciele

Hlavným cieľom predkladanej štúdie je skúmať vzťah medzi premennými súvisiacimi so správaním rodičov (percipované adolescentmi) a výskytom rizikového správania (fajčenia a pitia alkoholu) u dospievajúcich v období skorej adolescencie. Zároveň sa štúdia zameriava na to, ako sa líši vnímanie týchto premenných (fajčenie adolescenta, celoživotná prevalencia konzumácie alkoholu, komunikácia o cigaretách, komunikácia o alkohole, fajčenie rodiča, konzumácia alkoholu rodičom, monitoring, trávenie spoločného času) medzi dospievajúcimi, ich matkami a otcami.

Metódy

Výskumný súbor

Zber údajov bol realizovaný prostredníctvom dotazníkov medzi žiakmi siedmich ročníkov základných škôl na Slovensku a ich rodičmi v septembri/októbri 2017. Do zberu bolo zaradených 12 škôl v rámci celého Slovenska s dôrazom na zastúpenie škôl z rôznych krajov a z obcí rôznych veľkostí. V každej škole sa výskumu zúčastnili žiaci všetkých tried siedmeho ročníka. Každý žiak po vyplnení dotazníka dostal dve (prípadne jednu) obálky s dotazníkmi určenými pre oboch rodičov. Vyplňanie dotazníkov bolo anonymné. Dotazníky pre žiakov i rodičov obsahovali položky, ktoré umožnili vytvoriť identifikačný kód, na základe ktorého boli následne odpovede detí a rodičov spárované. Projekt štúdie bol schválený etickou komisiou Filozofickej fakulty UPJŠ. Každá zúčastnená škola zabezpečila súhlas rodičov s účasťou ich detí na výskume.

Finálny výskumný súbor tvorilo 580 dospievajúcich (priemerný vek 12,51; SD = 0,59; 51,1 % dievčat; 75,3 % žije s oboma vlastnými rodičmi), 217 matiek (priemerný vek 40,5; SD = 4,64) a 150 otcov (priemerný vek 42,71; SD = 5,33).

Metodiky

Metodiky použité v tejto štúdií boli identické pre adolescentov aj ich rodičov. Zmena bola len v spôsobe formulácie pre rodičov (napr. „Z toho, čo viete, fajčilo Vaše dieťa niekedy cigaretu, aj keď len jednu doteraz?“). Rizikové správanie dospievajúcich a ich rodičov bolo sledované prostredníctvom jednopoložkových otázok, ktoré bývajú štandardne využívané pri seba-posudzujúcich dotazníkoch rizikového správania (napr. Fidler et al., 2008; den Exter Blokland et al., 2009).

Rizikové správanie adolescentov. Adolescenti odpovedali na otázky týkajúce sa celoživotnej prevalencie fajčenia a užívania alkoholu „Fajčil si už niekedy cigaretu, aj keď len jednu doteraz?“ s možnosťami odpovede (1) nie nikdy, (2) už som to skúsil, (3) v minulosti som fajčil, ale úplne som prestal, (4) sem tam fajčím, ale nie denne, (5) teraz fajčím denne. „Pil si už niekedy alkohol?“ S možnosťami odpovede (1) nie nikdy, (2) už som to skúsil, (3) pil som ho viackrát, (4) pijem alkohol pravidelne aspoň raz za mesiac, (5) pijem alkohol pravidelne aspoň raz za týždeň.

Odpovede boli následne dichotomizované. Vzhľadom na nízky vek respondentov bola akákoľvek skúsenosť s fajčením a viac ako jedna skúsenosť s alkoholom považovaná za rizikové správanie: aspoň raz skúsili fajčiť (21 %); pili alkohol viac ako jedenkrát (11,9 %).

Na rizikové správanie zameraná komunikácia. Adolescenti i rodičia zodpovedali dve otázky týkajúce sa komunikácie špecificky zameranej na alkohol a fajčenie. „Mojí rodičia sa so mnou rozprávajú o pití alkoholu a s ním súvisiacich rizikách/škodlivých dopadoch.“ „Mojí rodičia sa so mnou rozprávajú o fajčení a s ním súvisiacich rizikách/škodlivých dopadoch.“ S možnosťami odpovedí (1) nikdy, (2) občas, (3) často, (4) stále. Odpovede boli následne dichotomizované: nikdy verus ostatné odpovede.

Percipované schvaľovanie fajčenia/pitia alkoholu. Táto premenná bola v predchádzajúcich štúdiách operacionalizovaná rôznymi spôsobmi, napr. „Pre mojich rodičov je dôležité, aby som nefajčil“ (Kong et al., 2012), alebo „Mojí rodičia by nesúhlasili, ak by som fajčil (Mrug, & McCay, 2013). V predkladanom príspevku je percipované schvaľovanie rizikového správania rodičmi operacionalizované v súlade so štúdiou Sargenta a Daltona (2001). Adolescenti odpovedali na otázku „*Ako veľmi by sa Tvoji rodičia hnevali, ak by si pil alkohol/ak by si fajčil?*“ s možnosťami odpovedí (1) vôbec by sa nehnevali, (5) veľmi by sa hnevali. Položka bola pre účely analýz dichotomizovaná – tí, ktorí by sa veľmi hnevali verzus ostatné odpovede.

Monitoring. Monitoring bol sledovaný pomocou 8 položkovej škály Parental monitoring of Behavior Scale (Barber, 2002 in Soenens et al., 2006). Táto škála zahŕňa položky týkajúce sa monitorovania správania dospievajúceho prostredníctvom pýtania sa, dohliadania, stanovovania pravidiel (napr. *Moja mama/môj otec mi pripomína pravidlá, ktoré mi stanovil/a. Moja mama/môj otec sa snaží vedieť, kto sú moji priatelia a kde trávim voľný čas.*). Dve z položiek boli reverzne prevrátené. V analýzach pracujeme s priemerným skóre škály. Škála monitoringu vykazuje dostatočnú vnútornú konzistenciu: matka $\alpha = 0,67$; otec $\alpha = 0,76$.

Trávenie spoločného času bolo hodnotené prostredníctvom subškály dotazníka The Network of Relationships Social Provision Version (Furman & Buhrmester, 1985). Subškála obsahuje 3 položky (napr. „Ako často spolu s mamou/otcom navštevujete rôzne miesta, robíte zábavné veci?“) s možnosťami odpovedí na 5-bodovej škále Likertoveho typu ((1) *vôbec alebo málo*, (5) *väčšinu/väčšinou*). V analýzach pracujeme s priemerným skóre škály. Vnútorná konzistencia metodiky je adekvátna: matka $\alpha = 0,70$, otec $\alpha = 0,74$.

Rizikové správanie rodičov. Percipované rizikové správanie matky a otca bolo zisťované pomocou dvoch otázok: „*Fajčí tvoja mama/tvoj otec každý deň cigarety?*“ „*Pije tvoja mama/tvoj otec aspoň raz za týždeň alkoholické nápoje?*“ S možnosťami odpovede áno – nie.

Štatistické analýzy

Údaje boli analyzované v štatistickom programe IBM SPSS 21 využitím párového McNemar testu a párového t-testu pre porovnanie údajov od dospievajúcich a ich rodičov a logistickej regresie. V prvej časti analýz, kde boli porovnávané údaje získané od adolescentov a ich matiek a/alebo otcov, sme zahrnuli len tých adolescentov, ktorých matka alebo otec vyplnili dotazník, preto je ich počet redukovaný.

Výsledky

Rozdiely v percepcii medzi matkami a adolescentmi a otcami a adolescentmi

V prvom kroku analýz sme skúmali rozdiely v percepcii nami sledovaných premenných medzi matkou a adolescentom a otcom a adolescentom. Výsledky párového McNemar testu, párového t-testu a deskriptívne údaje sú uvedené v tabuľke 1 (údaje o schvaľovaní alkoholu/fajčenia sme od rodičov nezberali, preto v tabuľke nie sú uvedené). Výsledky ukazujú, že vo všetkých sledovaných premenných, s výnimkou trávenia spoločného času, sú rozdiely medzi dospievajúcim a rodičom na úrovni štatistickej významnosti. Adolescenti častejšie uvádzali

rizikové správanie v porovnaní s tým, čo uvádzali ich rodičia; viac adolescentov uvádzalo, že nikdy s rodičmi nehovorí o škodlivosti alkoholu a cigariet. Zaujímavé je, že adolescenti častejšie uvádzali i výskyt rizikového správania rodiča, ako uviedli samotní rodičia. Rodičia percipovali ich monitoring ako intenzívnejší v porovnaní s percepciou adolescentov. Štatisticky významné rozdiely v percepcii spoločne tráveného času medzi adolescentmi a ich rodičmi zistené neboli.

Tabuľka 1 Rozdiely v percipovaní sledovaných premenných medzi adolescentmi a ich matkami/otcami

		adolescent	matka	otec	
	N	%	%	%	p (McNemar test)
skúsenosť s fajčením adolescenta	216	18,40 %	8,80		0,000
	149	18,70 %		9,30 %	0,000
skúsenosť s alkoholom adolescenta viac ako 1x	216	12,00 %	0,50 %		0,000
	150	9,30 %		1,30 %	0,004
komunikácia o cigaretách (nikdy)	202	29,70 %	2,80 %		0,000
	137	31,70 %		6,10 %	0,000
komunikácia o alkohole (nikdy)	203	31,50 %	2,80 %		0,000
	136	30,20 %		6,20 %	0,000
denné fajčenie rodiča	233	29,50 %	23,50 %		0,000
	163	34,00 %		29,50 %	0,000
príležitostné pitie rodiča	231	30,00 %	23,50 %		0,004
	163	46,70 %		42,50 %	0,024
		adolescent	matka	otec	
	N	mean (SD)	mean (SD)	mean (SD)	p (t test)
monitoring	214	3,7 (0,6)	4,3 (0,5)		0,000 (-10,8)
	124	3,5 (0,7)		4,1 (0,5)	0,000 (-9,2)
trávenie spoločného času	210	3,4 (0,9)	3,3 (0,8)		0,484 (0,70)
	129	3,2 (0,8)		3,2 (0,9)	0,580 (0,56)

Regresné analýzy

Hlavným cieľom štúdie bolo overiť, ktorá zo sledovaných premenných súvisiacich s rodičovským správaním najsilnejšie súvisí s pravdepodobnosťou výskytu rizikového správania (fajčenia a pitia alkoholu) dospelých. Výsledky logistickej regresie sú uvedené v tabuľke 2 (fajčenie) a tabuľke 3 (alkohol). Do regresného modelu sme zaradili údaje získané od dospelých. Regresný model pre premennú fajčenie (-2 Log likelihood = 373,9; $R^2 = -0,06$) vysvetľuje pomerne nízke percento variancie (6 %). Najsilnejšou vysvetľujúcou premennou súvisiacou s fajčením je percipované schvaľovanie fajčenia rodičmi. Adolescenti, ktorí uviedli, že ich rodičia by sa nehnevali, ak by fajčili, mali 4,11-krát vyššiu pravdepodobnosť skúsenosti s fajčením ako ostatní adolescenti. Zároveň je štatisticky významným faktorom i úroveň monitoringu matky. Nižšia miera monitoringu zo strany matky súvisí s nižšou pravdepodobnosťou výskytu fajčenia (OR 0,52). Ostatné sledované premenné neboli štatisticky významné vo vzťahu k fajčeniu dospelých.

Tabuľka 2 Faktory súvisiace s pravdepodobnosťou skúsenosti s fajčením u dospelých

	B	S.E.	OR	95 % CI
rod	-0,041	0,261	0,96	(0,58-1,60)
komunikácia o fajčení	-0,007	0,298	0,99	(0,55-1,78)
percipované schvaľovanie fajčenia	1,410	0,396	4,11***	(1,89-8,93)
monitoring matka	-0,66	0,318	0,52*	(0,28-0,96)
monitoring otec	0,369	0,291	1,45	(0,82-2,56)
trávenie spoločného času matka	0,092	0,191	1,10	(0,75-1,59)
trávenie spoločného času otec	-0,062	0,184	0,94	(0,66-1,35)
denné fajčenie matka	-0,403	0,322	1,50	(0,79-2,81)
denné fajčenie otec	-0,378	0,314	1,46	(0,79-2,70)

* $p \leq 0,05$; *** $p \leq 0,001$

V súvislosti s výskytom užívania alkoholu vysvetľuje regresný model (tabuľka 3; -2 Log likelihood 223,2; $R^2 = 0,13$) o niečo vyššie percento variancie (13 %). Zo sledovaných premenných, dve štatisticky významne zvyšujú pravdepodobnosť výskytu užívania alkoholu u dospelých. Opäť je najsilnejším faktorom percipované schvaľovanie alkoholu (OR 5,34).

Druhým významným faktorom je príležitostné pitie alkoholu matkou. Adolescenti, ktorých matky pijú alkohol aspoň raz za týždeň (percipované adolescentami), majú 3,43-krát vyššiu pravdepodobnosť skúsenosti s alkoholom ako ostatní dospelí. Ostatné sledované premenné neboli štatisticky významné vo vzťahu k skúsenosti s alkoholom u dospelých.

Tabuľka 3 Faktory súvisiace s pravdepodobnosťou skúsenosti s alkoholom (viac ako 1x) u dospelých

	B	S.E.	OR	95 % CI
rod	0,379	0,367	1,46	(0,71-3,00)
komunikácia o alkohole	-0,419	0,368	0,66	(0,32-1,35)
percipované schvaľovanie alkoholu	1,680	0,366	5,34***	(2,61-10,9)
monitoring matka	-0,165	0,389	0,85	(0,40-1,82)
monitoring otec	-0,061	0,338	0,94	(0,49-1,83)
trávenie spoločného času matka	-0,289	0,259	0,75	(0,45-1,24)
trávenie spoločného času otec	-0,218	0,249	0,8	(0,49-1,31)
príležitostné pitie matka	1,230	,460	3,43**	(1,39-8,45)
príležitostné pitie otec	-0,555	0,476	0,57	(0,23-1,46)

Diskusia

V predkladanej štúdií sme sa zamerali na dva hlavné ciele. Prvým bolo identifikovanie rozdielov v tom, ako dospelí a ich rodičia percipujú rizikové správanie adolescenta a rodičov, mieru komunikácie o škodlivosti fajčenia a užívania alkoholu, rodičovský monitoring a spoločne strávený čas. Druhým cieľom bolo identifikovať, ako jednotlivé stratégie rodičov súvisiace s možnosťami prevencie rizikového správania dospelých súvisia so skúsenosťou s cigaretami a alkoholom dospelých v období skorej adolescencie.

Výsledky našich analýz poukazujú na pomerne konzistentné rozdiely v percepcii jednotlivých premenných medzi dospelými a ich rodičmi. V súlade s našimi očakávaniami dospelí uvádzali vyššiu mieru rizikového správania, ako si mysleli ich rodičia. Adolescenti trávia stále viac času s rovesníkmi a mimo priamy dohľad rodičov (Lam, McHale, & Crouter, 2014), zároveň významne stúpa miera tajenia osobných informácií a svojich voľnočasových aktivít pred rodičmi (Keijsers et al., 2010). Nie je preto prekvapujúce, že rodičia o ich rizikovom správaní nie sú informovaní. V súvislosti s našim výsledkom je zaujímavá štúdia Yanga a kol. (2006), podľa ktorej najviac podceňovali mieru rizikového správania svojich detí rodičia, ktorých deti boli lepší žiaci a celkovo sa javili ako menej problémoví. Signifikantne vyššiu mieru rizikového správania rodičov uvádzali adolescenti v porovnaní s matkou/otcom, čo môže súvisieť s tendenciou rodičov hodnotiť svoje správanie v spoločensky žiaducejšom svetle (Korelitz, & Garber, 2016). Zaujímavým je pomerne veľký nesúlad v percepcii frekvencie komunikácie o škodlivosti návykových látok. Hoci až takmer tretina adolescentov uviedla, že sa s rodičmi nikdy nerozprávajú o alkohole a cigaretách, túto odpoveď označilo len malé percento rodičov. Diskrepancie v miere percipovaného monitoringu rodičov sú v súlade s predchádzajúcimi zisteniami (De los Reyes et al., 2010; Korelitz, & Garber 2016). V kontexte interpretovania získaných výsledkov je dôležité brať do úvahy, kto podáva informáciu o rodinnej situácii. Viaceré štúdie ukazujú, že hoci pohľad adolescenta nemusí vždy vypovedať

o objektívnej situácii, je pre jeho vývin relevantnejší ako pohľad rodiča (Bačíková, 2019; Maurizi, Gershoff, & Aber, 2012). Z tohto dôvodu v nasledujúcom kroku boli do analýz zahrnuté len údaje získané od dospelých.

Hlavným cieľom predkladanej štúdie bolo sledovať, ako rôzne faktory súvisiace so správaním rodičov súvisia s pravdepodobnosťou skúsenosti s fajčením a alkoholom u dospelých. Najsilnejší vzťah bol potvrdený medzi percipovaným schvaľovaním fajčenia i konzumácie alkoholu zo strany rodičov a výskytom daného správania sa u adolescentov. Adolescenti, ktorí uvádzali, že ich rodičia by za istých okolností schvaľovali fajčenie či pitie alkoholu, mali vyššiu pravdepodobnosť skúsenosti s rizikovým správaním. V oblastiach, ktoré sú adolescentmi vnímané ako oblasti týkajúce sa bezpečia (ku ktorým rizikové správanie nepochybne patrí), majú dospelí tendenciu akceptovať pravidlá rodiča a správať sa v súlade s týmito pravidlami (Smetana, 2010). Vyjadrenie jasného nesúhlasu s takýmto správaním môže byť preto efektívnym spôsobom, ako mu zabrániť. Postoj rodiča k rizikovému správaniu môže byť zároveň chápaný i ako akési nepriame modelovanie správania (Wood et al., 2004).

V súvislosti s konzumáciou alkoholu adolescentmi sa javí byť rizikovým i príležitostné pitie matky. Popri možnosti modelovania správania rodiča je možné brať do úvahy aj fakt, že rodičia, ktorí sa sami správajú rizikovo, majú benevolentnejší postoj voči rizikovému správaniu vo všeobecnosti a môžu mať preto ťažkosti v presvedčaní detí, že by nemali fajčiť či piť alkohol (Engels, & Bot, 2006; den Exter Blokland et al., 2006). Príležitostné pitie alkoholu sa v dospelosti považuje za normatívne (pohár vína k večeri či pivo v teplom dni). V rámci prevencie by pravdepodobne bolo náročné zmeniť správanie rodiča, čo však môže byť zmenené, je postoj, ktorý rodič voči prípadnej konzumácii alkoholu adolescentom komunikuje.

Monitoring rodičov je vo všeobecnosti považovaný za efektívny spôsob ako zabezpečiť menej problémového a rizikového správania dospelých (Abar et al., 2014; Bacikova-Sleskova, 2009; Wellman et al., 2016). V prezentovanej štúdiu, kde sú v modeloch brané do úvahy aj rôzne ďalšie premenné, sa monitoring javí byť efektívny len v súvislosti s fajčením dospelých. Ukazuje sa však, že príliš intenzívny monitoring môže byť dospelými interpretovaný ako zdôrazňovanie ich nekompetentnosti, zasahovanie do ich osobnej sféry či vyjadrovanie nedôvery voči adolescentovi (Kakihara, & Tilton-Weaver, 2009; Pomerantz, & Eaton, 2000; Smetana, Crean, & Campione-Barr, 2005). Takto interpretovaný monitoring neznižuje, naopak často zvyšuje rizikové či problémové správanie. Adolescent, ktorý sa cíti príliš obmedzovaný nadmernou kontrolou zo strany rodičov, môže reagovať práve naopak, ako je od neho očakávané, rebéliou a neuposluchnutím pravidiel (Van Petegem et al., 2017).

Limity štúdie

Predkladaná štúdia má niekoľko limitov. Prvým je menej ako polovičná účasť rodičov na výskume, čo bolo jedným z dôvodov, prečo sme v regresných analýzach pracovali len s dátami od adolescentov. Druhou limitáciou je prierezový dizajn štúdie, ktorý neumožňuje vyvodzovať kauzálne závery. Treťou limitáciou štúdie je použitie jednopoložkových metodík na meranie úrovne komunikácie o rizikovom správaní a schvaľovaní rizikového správania rodičmi. Premenná nazvaná „percipované schvaľovanie rizikového správania“ býva v rôznych štúdiách operacionalizovaná rôznymi spôsobmi (napr. Kong et al., 2012; Mrug, & McCay, 2013; Nash,

McQueen, & Bray, 2005). Jej operacionalizácia zvyčajne zahŕňa percipované reakcie rodičov na rizikové správanie dieťaťa, rodičovské normy, dôležitosť nerizikového správania či priame vyjadrenie nesúhlasu s takýmto správaním. V predkladanej štúdii bola táto premenná chápaná pomerne úzko ako miera hnevu rodičov, ktorú by vyjadrili, ak by sa adolescent správal rizikovo. Hnev je však len jedna z foriem vyjadrenia rodičovského nesúhlasu. Vzhľadom na to, že takto vyjadrený nesúhlas bol najsilnejším faktorom súvisiacim s rizikovým správaním, bolo by vhodné zamerať ďalšie štúdie na širšiu operacionalizáciu percipovaného rodičovského súhlasu, resp. nesúhlasu.

Aplikácia pre prax

Na začiatku dospelovania sú rodičia významným faktorom, ktorý ovplyvňuje budúce rizikové správanie dospelujúcich. Pri porovnaní vplyvu rodičov a rovesníkov sa ukazuje, že v skorej adolescencii je viac variácie v rizikovom správaní vysvetlenej faktormi súvisiacimi s rodičmi ako faktormi súvisiacimi s priateľmi (Cleveland et al., 2008). Je preto veľmi dôležité zahrnúť do rôznych prevenčných programov i rodičov. Intervencia zameraná v kombinácii na dospelujúcich a ich rodičov bola napríklad najefektívnejšou v prevencii užívania alkoholu (Koning et al., 2009).

Častou námietkou je, že rodičia nejavia záujem o účasť na aktivitách organizovaných školou a je nereálne očakávať ich účasť na prevenčných programoch. Výsledky štúdie Koning a kol. (2009) však ukazujú, že efektívny prevenčný program môže byť i veľmi jednoduchý a krátky. Autori realizovali jedno stretnutie s rodičmi na začiatku školského roka, v rámci štandardného rodičovského združenia spravili krátku prezentáciu zameranú na negatívne dôsledky užívania alkoholu a na dôležitosť vytvárania pravidiel týkajúcich sa pitia alkoholu. Následne boli rodičia vyzvaní, aby spoločne vytvorili zoznam pravidiel, ktoré budú platné pre všetky deti v rámci danej triedy. To zvýšilo možnosť rodičov efektívne kontrolovať dodržiavanie pravidiel a znížilo sociálny tlak spolužiakov na dospelujúceho („Ale všetci moji spolužiaci to majú dovolené!“). V súlade s výsledkami predkladanej štúdie sa preto zdá byť jednou z možností efektívnej prevencie prostredníctvom rodičov ich oboznámenie s dôležitosťou ich vyjadrovaného postoja voči rizikovému správaniu dospelujúcich. V kontexte prevencie rizikového správania je zároveň dôležitá konzistentnosť hodnotovo-normatívneho rámca správania dospelujúcich v školskom a rodinnom prostredí.

Záver

Zdá sa, že bez ohľadu na to, akým spôsobom sa rodičia snažia ovplyvňovať rizikové správanie dospelujúcich, najdôležitejšie je zabezpečiť, aby adolescenti skutočne vnímali postoj rodičov voči alkoholu/cigaretám ako nesúhlasný. Získané výsledky by však mohli byť aplikovateľné aj pre učiteľov a iných významných dospelých, ktorí sú v pravidelnom kontakte s dospelujúcimi.

Podakovanie

Štúdia bola podporená Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva VEGA 1/0623/17 a Agentúrou pre vedu a výskum APVV-15-0662.

Literatúra

- Abar, C. C., Jackson, K. M., Colby, S. M., & Barnett, N. P. (2014). Common and unique parenting predictors of adolescent tobacco and alcohol use. *Addictive behaviors, 39*(10), 1528-1532. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2014.06.003>
- Bacikova-Sleskova, M. (2009). Family and its role in adolescent's health risk behaviour. In O. Orosová, B. Gajdosova, M. Bacikova-Sleskova, F. Salonna, R. Sebens, *Health-related behaviour among adolescents and young adults*. Košice: Equilibria.
- Bačíková, M. (2019). *Psychológia rodičovskej kontroly v dospievaní*. Košice: Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach.
- Bandura, A., & Walters, R. H. (1977). *Social learning theory. Vol. 1*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Brown, S. L., & Rinelli, L. N. (2010). Family structure, family processes, and adolescent smoking and drinking. *Journal of Research on Adolescence, 20*(2), 259-273.
- Cleveland, M. J., Feinberg, M. E., Bontempo, D. E., & Greenberg, M. T. (2008). The role of risk and protective factors in substance use across adolescence. *Journal of Adolescent Health, 43*(2), 157-164. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2008.01.015>
- De Los Reyes, A., Goodman, K. L., Kliewer, W., & Reid-Quinones, K. (2010). The longitudinal consistency of mother-child reporting discrepancies of parental monitoring and their ability to predict child delinquent behaviors two years later. *Journal of Youth and Adolescence, 39*(12), 1417-1430. <https://doi.org/10.1007/s10964-009-9496-7>
- den Exter Blokland, E. A., Hale III, W. W., Meeus, W., & Engels, R.C.M.E. (2007). Parental support and control and early adolescent smoking: A longitudinal study. *Substance Use & Misuse, 42*(14), 2223-2232. <https://doi.org/10.1080/10826080701690664>
- den Exter Blokland, E.A., Hale III, W.W., Meeus, W. & Engels, R.C.M.E. (2006). Parental anti-smoking socialization: Associations between parental anti-smoking socialization practices and early adolescent smoking initiation. *European Addiction Research, 12*(1), 25-32. <https://doi.org/10.1159/000088580>
- Dishion, T. J., & McMahan, R. J. (1998). Parental monitoring and the prevention of child and adolescent problem behavior: A conceptual and empirical formulation. *Clinical Child and Family Psychology Review, 1*(1), 61-75. <https://doi.org/10.1023/A:1021800432380>
- Engels, R. C. M. E., & Bot, S. M. (2006). Social influences on adolescent substance use: Insights into how parents and peers affect adolescent's smoking and drinking behavior. In D. T. D. de Ridder, & J. B. F. de Wit (eds.), *Self-regulation in Health Behavior* (pp 71-95). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9780470713150.ch4>
- Engels, R. C., Vitaro, F., den Exter Blokland, E., de Kemp, R., & Scholte, R. H. (2004). Influence and selection processes in friendships and adolescent smoking behavior: The role of parental smoking. *Journal of Adolescence, 27*(5), 531-544. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2004.06.006>
- Fidler, J. A., West, R., Van Jaarsveld, C. H., Jarvis, M. J., & Wardle, J. (2008). Smoking status of step-parents as a risk factor for smoking in adolescence. *Addiction, 103*(3), 496-501. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.2007.02086.x>
- Furman, W. & Buhrmester, D. (1985). Children's perceptions of the personal relationships in their social networks. *Developmental Psychology, 21*(6), 1016-1022. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.21.6.1016>

- Hiemstra, M., de Leeuw, R. N., Engels, R. C., & Otten, R. (2017). What parents can do to keep their children from smoking: A systematic review on smoking-specific parenting strategies and smoking onset. *Addictive Behaviors*, 70, 107-128. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2017.02.003>
- Janssen, T., Larsen, H., Peeters, M., Pronk, T., Vollebergh, W. A., & Wiers, R. W. (2014). Interactions between parental alcohol-specific rules and risk personalities in the prediction of adolescent alcohol use. *Alcohol and Alcoholism*, 49(5), 579-585. <https://doi.org/10.1093/alcalc/agu039>
- Kakihara, F., & Tilton-Weaver, L. (2009). Adolescents' interpretations of parental control: Differentiated by domain and types of control. *Child Development*, 80(6), 1722-1738. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2009.01364.x>
- Kandel, D. B., Griesler, P. C., & Hu, M. C. (2015). Intergenerational patterns of smoking and nicotine dependence among US adolescents. *American Journal of Public Health*, 105(11), e63-e72. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2015.302775>
- Keijsers, L., Branje, S. J., VanderValk, I. E., & Meeus, W. (2010). Reciprocal effects between parental solicitation, parental control, adolescent disclosure, and adolescent delinquency. *Journal of Research on Adolescence*, 20(1), 88-113. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2009.00631.x>
- Kong, G., Camenga, D., Cavallo, D., Connell, C. M., Pflieger, J. C., & Krishnan-Sarin, S. (2012). The role of ethnic pride and parental disapproval of smoking on smoking behaviors among minority and White adolescents in a suburban high school. *The American Journal on Addictions*, 21(5), 424-434. <https://doi.org/10.1111/j.1521-0391.2012.00266.x>
- Koning, I. M., Vollebergh, W. A., Smit, F., Verdurmen, J. E., Van Den Eijnden, R. J., Ter Bogt, T. F., & Engels, R. C. (2009). Preventing heavy alcohol use in adolescents (PAS): cluster randomized trial of a parent and student intervention offered separately and simultaneously. *Addiction*, 104(10), 1669-1678. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.2009.02677.x>
- Korelitz, K. E., & Garber, J. (2016). Congruence of parents' and children's perceptions of parenting: A meta-analysis. *Journal of Youth and Adolescence*, 45(10), 1973-1995. <https://doi.org/10.1007/s10964-016-0524-0>
- Lam, C. B., McHale, S. M., & Crouter, A. C. (2014). Time with peers from middle childhood to late adolescence: Developmental course and adjustment correlates. *Child Development*, 85(4), 1677-1693. <https://doi.org/10.1111/cdev.12235>
- Latendresse, S. J., Rose, R. J., Viken, R. J., Pulkkinen, L., Kaprio, J., & Dick, D. M. (2008). Parenting mechanisms in links between parents' and adolescents' alcohol use behaviors. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 32(2), 322-330. <https://doi.org/10.1111/j.1530-0277.2007.00583.x>
- López-Pérez, B., & Wilson, E. L. (2015). Parent-child discrepancies in the assessment of children's and adolescents' happiness. *Journal of Experimental Child Psychology*, 139, 249-255. <https://doi.org/10.1016/j.jecp.2015.06.006>
- Mak, K. K., Ho, S. Y., & Day, J. R. (2012). Smoking of parents and best friend—Independent and combined effects on adolescent smoking and intention to initiate and quit smoking. *Nicotine & Tobacco Research*, 14(9), 1057-1064. <https://doi.org/10.1093/ntr/nts008>
- Maurizi, L. K., Gershoff, E. T., & Aber, J. L. (2012). Item-level discordance in parent and adolescent reports of parenting behavior and its implications for adolescents' mental health

- and relationships with their parents. *Journal of Youth and Adolescence*, 41(8), 1035-1052. <https://doi.org/10.1007/s10964-011-9741-8>
- Mays, D., Gilman, S. E., Rende, R., Luta, G., Tercyak, K. P., & Niaura, R. S. (2014). Parental smoking exposure and adolescent smoking trajectories. *Pediatrics*, 133(6), 983-991. <https://doi.org/10.1542/peds.2013-3003>
- Mrug, S., & McCay, R. (2013). Parental and peer disapproval of alcohol use and its relationship to adolescent drinking: Age, gender, and racial differences. *Psychology of Addictive Behaviors*, 27(3), 604-614. <https://doi.org/10.1037/a0031064>
- Nash, S. G., McQueen, A., & Bray, J. H. (2005). Pathways to adolescent alcohol use: Family environment, peer influence, and parental expectations. *Journal of Adolescent Health*, 37(1), 19-28. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2004.06.004>
- Pomerantz, E. M., & Eaton, M. M. (2000). Developmental differences in children's conceptions of parental control: "They love me, but they make me feel incompetent". *Merrill-Palmer Quarterly*, 46(1), 140-167. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/23093346>
- Ryan, S. M., Jorm, A. F., & Lubman, D. I. (2010). Parenting factors associated with reduced adolescent alcohol use: a systematic review of longitudinal studies. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 44(9), 774-783. <https://doi.org/10.1080/00048674.2010.501759>
- Sargent, J. D., & Dalton, M. (2001). Does parental disapproval of smoking prevent adolescents from becoming established smokers? *Pediatrics*, 108(6), 1256-1262. <https://doi.org/10.1542/peds.108.6.1256>
- Smetana, J. G. (2010). *Adolescents, families, and social development: How teens construct their worlds*. John Wiley & Sons.
- Smetana, J., Crean, H. F., & Campione-Barr, N. (2005). Adolescents' and parents' changing conceptions of parental authority. *New directions for Child and Adolescent Development*, 2005(108), 31-46. <https://doi.org/10.1002/cd.126>
- Soenens, B., Vansteenkiste, M., Luyckx, K., & Goossens, L. (2006). Parenting and adolescent problem behavior: An integrated model with adolescent self-disclosure and perceived parental knowledge as intervening variables. *Developmental Psychology*, 42(2), 305-318. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.42.2.305>
- Spijkerman, R., van den Eijnden, R. J., & Huiberts, A. (2008). Socioeconomic differences in alcohol-specific parenting practices and adolescents' drinking patterns. *European Addiction Research*, 14(1), 26-37. <https://doi.org/10.1159/000110408>
- van der Vorst, H., Engels, R. C., Meeus, W., & Deković, M. (2006). The impact of alcohol-specific rules, parental norms about early drinking and parental alcohol use on adolescents' drinking behavior. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(12), 1299-1306. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2006.01680.x>
- Van Petegem, S., Zimmer-Gembeck, M. J., Soenens, B., Vansteenkiste, M., Brenning, K., Mabbe, E., Vanhalst, J. & Zimmermann, G. (2017). Does general parenting context modify adolescents' appraisals and coping with a situation of parental regulation? The case of autonomy-supportive parenting. *Journal of Child and Family Studies*, 26(9), 2623-2639. <https://doi.org/10.1007/s10826-017-0758-9>

- Van Roy, B., Groholt, B., Heyerdahl, S., & Clench-Aas, J. (2010). Understanding discrepancies in parent-child reporting of emotional and behavioural problems: Effects of relational and socio-demographic factors. *BMC Psychiatry*, 10: 56. <https://doi.org/10.1186/1471-244X-10-56>
- Wellman, R. J., Dugas, E. N., Dutczak, H., O'Loughlin, E. K., Datta, G. D., Lauzon, B., & O'Loughlin, J. (2016). Predictors of the onset of cigarette smoking: a systematic review of longitudinal population-based studies in youth. *American Journal of Preventive Medicine*, 51(5), 767-778. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2016.04.003>
- Wood, M. D., Read, J. P., Mitchell, R. E., & Brand, N. H. (2004). Do parents still matter? Parent and peer influences on alcohol involvement among recent high school graduates. *Psychology of Addictive Behaviors*, 18(1), 19-30. <https://doi.org/10.1037/0893-164X.18.1.19>
- Yang, H., Stanton, B., Cottrel, L., Kaljee, L., Galbraith, J., Li, X., & Wu, Y. (2006). Parental awareness of adolescent risk involvement: Implications of overestimates and underestimates. *Journal of Adolescent Health*, 39(3), 353-361. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2005.12.008>

Údaje o autorkách

Mgr. Mária Bačíková, PhD. je odbornou asistentkou na Katedre pedagogickej psychológie a psychológie zdravia Univerzity P.J.Šafárika v Košiciach. Výskumne sa zameriava na rodinné procesy, rodičovskú kontrolu a ich vzťah k rôznym aspektom vývinu dospelých.

Kontakt:

Adresa: Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia, FF UPJŠ, Moyzesova 9
040 01 Košice

Email: maria.bacikova@upjs.sk

PhDr. Anna Janovská, PhD. je odbornou asistentkou na Katedre pedagogickej psychológie a psychológie zdravia Univerzity P.J.Šafárika v Košiciach. Venuje sa problematike rizikového a problémového správania dospelých.

Prof. PhDr. Oľga Orosová, CSc. je profesorkou na Katedre pedagogickej psychológie a psychológie zdravia Univerzity P.J.Šafárika v Košiciach. Výskumne sa venuje problematike prevencie rizikového správania a implementácii programov prevencie v školských podmienkach.

Bačíková, M., Janovská, A., & Orosová, O. (2019). Rodičia v prevencii rizikového správania sa dospelých. *E-psychologie*, 13(4), 23-36. <https://doi.org/10.29364/epsy.357>